

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

І. І. САДОВА

Актуальність розвідки обумовлена зростаючим суспільним значенням прав людини в контексті демократичних реформ в Україні. Упровадження інклюзивної освіти в нашій країні має на меті забезпечення права на якісну освіту всім без винятку громадянам, у тому числі дітям з особливими освітніми потребами (ООП).

На межі ХХ–ХХІ ст. концепція інклюзивної освіти була проголошена більшістю найрозвиненіших країн світу одним із пріоритетних напрямів удосконалення світової освітньої системи й політики. Її мета – сприяти ефективній реалізації антидискримінаційних заходів, підвищенню якості навчання для всіх дітей відповідно до їхніх освітніх потреб у загальноосвітніх школах, включаючи мігрантів, осіб різного соціального статусу, обдарованих дітей та школярів із обмеженими можливостями здоров'я.

Протягом багатьох десятиліть у фокусі численних науково-педагогічних дискусій перебували ефективні стратегії інклюзивної освіти, що передбачали створення справді гуманістичного суспільства, фундаментальним базисом якого постає інклюзивна культура. Сьогодні в результаті продуктивного міжнародного співробітництва та науково-практичної діяльності педагогів вироблені спільні ефективні напрями реалізації інклюзивної освіти як важливого етапу в глобальному розвитку людства. Актуальність означеної проблеми пов'язана, насамперед, з тим, що освіта, як найважливіше соціально-культурне право людини і суспільна сфера життя, суттєво впливає на розвиток особистості.

Науково-дослідні та практичні аспекти інклюзивної освіти надзвичайно актуальні для України, оскільки навчально-виховна система перебуває ще на самому початку цього шляху. Особливо злободеними фахівці вважають питання інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами (ООП), що супроводжується сьогодні наявністю проблем правового, організаційно-технічного, фінансового й соціального характеру. Серед науковців немає єдиної думки про необхідність упровадження інклюзивної освіти в масові школи. У зв'язку з цим звернення до майже піввікового світового досвіду в цій галузі, його вивчення та критичний аналіз, розгляд можливості його використання з урахуванням специфіки вітчизняного контексту постає своєчасним і значущим для української системи освіти.

Сьогоднішній стан вітчизняної інклюзивної освіти спонукає фахівців до врегулювання низки об'єктивних суперечностей між:

- необхідністю реалізації інклюзивної освіти в загальноосвітніх школах відповідно до вимог нормативно-правових актів і недостатньо цілісним науково-теоретичним осмисленням проблеми інклюзії у вітчизняній педагогіці, відсутністю комплексних педагогічних технологій інклюзивної освіти, програм професійної підготовки педагогів для інклюзивної школи;

- наявністю успішного досвіду впровадження інклюзивних ідей у зарубіжній школі і відсутністю його цілісного вивчення (як особливого суспільно-педагогічного явища) та критичного осмислення з боку вітчизняної педагогічної науки;

- необхідністю спеціальної підготовки вчителів до роботи з дітьми, які мають особливі потреби, в умовах загальноосвітнього закладу і недостатньою кількістю програм професійної перепідготовки й підвищення кваліфікації педагогів у цій сфері.

У зв'язку з виявленими суперечностями наукова проблема нашого дослідження все більше виразнюється: який сучасний стан розвитку інклюзивної освіти в Україні?

Багато досліджень присвячено навчанню дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти та підготовці вчителя (В. Бондар, Т. Євтухова, Т. Ілляшенко, А. Колупаєва, І. Луценко, О. Савченко, Т. Сак, В. Синьов, Т. Софій, О. Столяренко, О. Таранченко, А. Шевцов, А. Шевчук, М. Шеремет). Питання реабілітації й соціалізації дітей з особливими освітніми потребами обґрунтовано О. Безпалько, Є. Мартиною, О. Поляковою, Т. Самсоною, Е. Столяренко, О. Шевцовою. Необхідність соціальної, культурної й освітньої інклюзії дітей з особливими освітніми потребами виразнюється в роботах М.Алексєєвої, С.Альохіної, А.Захарова, Г. Іващенко, В. Кондрашина, А. Копітіна, Н. Малофєєва, Н. Назарової, Л. Обухової, Л. Одинченко, М. Семаго, М. Щибрик та ін. Теоретичні основи інклюзивної освіти розроблені такими зарубіжними вченими, як D. Armstrong, H. Brown, H. Levin, L. Jacksoni, M. Nind, M. Oliver, H. Smith, A. Sander, S. Staiback, D. Pritchard, D. Rogers, M. Winzer та ін.

Мета статті – охарактеризувати сучасний стан інклюзивної освіти в Україні.

Чисельність дітей з обмеженими можливостями здоров'я збільшується з кожним роком, як у всьому світі, так і в Україні. Зростання кількості осіб із порушеннями в розвитку – проблема не лише вітчизняного, а й глобального масштабу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, цей контингент налічує сьогодні 10–12 мільйонів осіб, багато з яких не навчаються в загальноосвітніх школах, що надзвичайно актуалізує проблему їхнього включення в освітню систему.

Актуальність розглядуваної проблеми ще більше посилюється тим, що вже на початку минулого століття відомими вченими (Л. Виготським, Д. Ельконіним, Л. Занковим та ін.) досліджувалося питання про

необхідність зближення загальної та спеціальної педагогіки з метою спільного навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Однак досвід та ідеї цих науковців не отримали належного визнання, і тільки в 90-х роках ХХ ст., у період розвитку інтеграційних процесів у освіті, увиразнилася тенденція їхнього переосмислення і часткового використання в експериментальній роботі.

Важливим кроком у модернізації освіти дітей з особливими потребами стало прийняття 13 грудня 2006 року Генеральною асамблеєю ООН Конвенції „Про права людей з інвалідністю”, що проголошує захист і забезпечення повного й рівного здійснення особами з інвалідністю всіх прав та основоположних свобод людини. У контексті нашої розвідки особливо значущою постає стаття 24 – „Освіта”, відповідно до якої „всі держави-учасниці вживають необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми”. Власне тому „... держави-учасниці створюють умови, щоб діти з інвалідністю мали право вільно висловлювати свої погляди, отримувати допомогу, яка відповідає інвалідності та вікові, а також для реалізації всіх інших прав. Держава гарантує дітям з інвалідністю... здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям” [3]. Зазначена конвенція ратифікована Верховною Радою України 16.12.2009 року і набрала чинності 06.03.2010 року.

Підкреслимо, що Конвенція. Про права осіб з інвалідністю стала підсумком багаторічної роботи ООН над впровадженням у міжнародну практику проголошеного нею принципу, закріпленого в Загальній декларації прав людини (1948 р.) і в Міжнародних пактах про права людини, згідно з яким „... кожна особа володіє всіма передбаченими в них правами і свободами”.

Нагадаємо, що у 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, а ЮНЕСКО у 1960 році – Конвенцію про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти.

Через десять років (1969 р.) ООН було ухвалено Декларацію соціального прогресу і розвитку, у 1975 р. – Декларацію про права інвалідів. Ця ж авторитетна всесвітня організація ініціювала у 1982 р. Всесвітню програму дій на захист інвалідів.

Не менш суттєвим гуманістичним освітнім досягненням стали положення Конвенції про права дитини (1989 р.), яку Україна ратифікувала Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року. Цей документ передбачає визнання прав усіх дітей, пріоритет загальнолюдських цінностей і гармонійний розвиток особистості, відсутність дискримінації дитини з інвалідністю за будь-якими ознаками. Освітні права дітей увиразнює стаття 28. У ній зокрема зазначається: „Держави-учасниці визнають право дитини на освіту і з метою поступової його реалізації на підставі рівних можливостей вони:

- 1) сприяють розвитку різних форм освіти (як загальної середньої, так і професійної), забезпечують її доступність для всіх дітей шляхом безкоштовної освіти та надання за необхідності відповідної фінансової допомоги;

- 2) забезпечують доступність інформації й матеріалів у галузі освіти та професійної підготовки для всіх дітей” [4].

Головний імпульс інклюзивній освіті було надано в 1994 році на Всесвітній конференції з питань освіти осіб з особливими потребами, що проходила 7–10 червня 1994 року в Іспанії і стала першим міжнародним форумом, який наголосив на необхідності проведення кардинальних реформ у цій галузі. У матеріалах конференції акцентовано на створенні „шкіл для всіх”. У зверненні до всіх урядів зазначається, що пріоритетним стосовно політики й бюджетних асигнувань має стати „реформування системи освіти, яке б дало змогу: 1) охопити навчанням усіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі; 2) законодавчо визнати принцип інклюзивної освіти, який полягає в тому, що всі діти мають навчатися у звичайних школах, за винятком окремих випадків; 3) всіляко заохочувати обмін досвідом з країнами, що практикують інклюзивну систему навчання; 4) сприяти участі батьків, громад, громадських організацій, осіб із неповносправністю у плануванні та прийнятті рішень, щодо задоволення спеціальних навчальних потреб; 5) усіляко сприяти розробці стратегій діагностування й визначення особливих потреб у дітей, а також 6) розробляти науково-методичні аспекти інклюзивної освіти; значну увагу приділяючи підготовці відповідних фахівців” [5].

Ключові принципи і положення Саламанської декларації увиразнюють доцільність переходу до інклюзивних шкіл з огляду на такі три аспекти:

- 1) освітній: пов'язаний із необхідністю спільного навчання усіх дітей, урахуванням індивідуальних їхніх відмінностей;

- 2) соціальний: інклюзія сприяє зміні ставлення до відмінностей шляхом спільного навчання усіх дітей, що, зі свого боку, формує основу для справедливого й недискримінаційного суспільства;

- 3) економічний: створення й утримання в належному стані шкіл, де всі діти навчаються разом, набагато дешевше, ніж функціонування складної системи різнотипних спеціалізованих шкіл.

ЮНЕСКО, підтримуючи рівні можливості для людей з інвалідністю, вбачає позитив інклюзії у визнанні різноманітності й унікальності дітей, відмінності між якими не гальмують, а збагачують та урізноманітнюють навчання, роблять його доступнішим для будь-яких груп осіб.

Правовою основою інклюзивного навчання є Конституція України, Закони України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”, „Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку”, „Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах”,

Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. та накази Міністерства освіти й науки України „Про затвердження плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки”, „Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти”, „Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей із особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах”, положення „Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки”, „Національної стратегії у сфері прав людини”.

Аналіз вітчизняного та міжнародного досвіду отримання освіти підтверджує визначальну роль інклюзивного навчання для набуття знань осіб з обмеженими можливостями.

Однак сучасне посилення державної політики щодо дітей з ООП та проведення ряду радикальних соціально-педагогічних, а також організаційних заходів, трансформація суспільної свідомості в бік прийняття означеної категорії дітей як повноправних членів суспільства відбуваються надто повільно, під впливом стійких стереотипів поділу дітей за наявністю або відсутністю будь-якого порушення в їхньому розвитку і необхідністю отримання ними освіти в рамках двох ізольованих систем: загальної та спеціальної освіти. Разом з тим гуманістичний потенціал інклюзивної освіти, закладений у самій її ідеї, має сприяти не тільки усуненню традиційних у суспільстві односторонніх поглядів на дітей з обмеженими можливостями здоров'я, а й стати провідним механізмом у створенні інклюзивного суспільства.

Зокрема В. Бондар зазначає, що у вітчизняних засобах масової інформації, серед науковців та педагогічної громадськості закономірно постають питання: „Чи готове наше суспільство (морально, психологічно, соціально) задовольнити навчальні потреби дітей із психофізичними порушеннями в середовищі „здорових” однолітків?”; „Чи зможуть ці діти „вписатися” у загальноосвітній простір, розкрити свої потенційні можливості й стати корисними членами суспільства?” [1]. Сьогодні мало хто з науковців позитивно оцінює концепцію інклюзивного навчання, складну і багатоаспектну, що містить низку сегментів, без попереднього розв'язання яких вона приречена на невдачу.

У руслі аналізованої проблеми нами було проведено опитування серед педагогів та батьків дітей з ООП на базі інклюзивно-ресурсного центру м. Трускавець Львівської області. Відповіді опитуваних вчителів (N = 28) на запитання „Чи приділяє суспільство достатню увагу проблемам осіб з інвалідністю і вживає заходів щодо їх підтримки?” відобразили тривожні вітчизняні реалії („скоріше ні” – 28,1% і „ні” – 47,2%). Батьки дітей, які мають інвалідність (N = 14), також у більшості констатують байдужість суспільних інституцій до їхніх проблем. З твердженням про те, що в Україні права людей з інвалідністю постійно порушуються, згодні 46,6% педагогів („так”) і 26,6% („швидше так”), не згодні 9,9% („ні”) і 10,4% („швидше ні”), не змогли відповісти 11,4% і 0,8% не відповіли на питання. Батьки дітей з ООП дали аналогічні відповіді („так” – 47,3%, „швидше так” – 12,2%); не згодні – 9,2% („швидше ні”) і 12,8% – („ні”). Незважаючи на багато недоліків у сучасній вітчизняній інклюзивній освіті, фахівці відстежують і низку позитивних змін в її розвитку.

Дослідники в галузі інклюзивної освіти А. Колупаєва і О. Таранченко серед пріоритетів розвитку освіти осіб з особливими потребами в Україні називають:

- створення нормативно-законодавчого поля щодо забезпечення й фінансування послуг супроводу в системі освіти осіб з особливими потребами від народження і протягом життя;
- внесення необхідних змін і доповнень до чинного законодавства з метою його узгодження з міжнародними стандартами;
- гарантування умов для реалізації державної політики із забезпечення особам з особливими потребами конституційних прав та всіх прав, задекларованих у міжнародних документах у галузі освіти й соціального захисту і ратифікованих нашою державою;
- модернізація системи навчання осіб з ООП за допомогою впровадження інноваційних технологій задля сприяння максимально можливому особистісному розвитку таких учнів, їхній інтеграції в соціум на основі самоактуалізації, що забезпечить усім без винятку випускникам досягнення загальноновизнаного мінімально необхідного рівня знань і кваліфікації;
- підвищення відповідальності в кадровій політиці, що передбачає вдосконалення освітнього менеджменту, фахової підготовки та перепідготовки педагогів відповідно до нової освітньої парадигми; посилення їхньої взаємодії з усіма учасниками навчального процесу;
- розроблення фінансового механізму забезпечення освітньої діяльності дитини з особливими потребами в загальноосвітньому закладі будь-якого типу [2, с. 67–68].

Отже, важливою умовою реформування системи освіти осіб з особливими потребами постає комплексне розв'язання її численних проблем (кадрових, нормативно-правових, організаційних, наукового та навчально-методичного забезпечення).

Ситуація в сучасній Україні передбачає невідкладне цілісне наукове розв'язання аналізованої проблеми, використання позитивного досвіду зарубіжних країн у розробці науково-методичного супроводу означеного процесу відповідно до реалій української школи, упровадження фундаментальних програм професійної підготовки педагогів до роботи в інклюзивному класі, підвищення готовності батьків до інклюзії та посилення просвітницької діяльності засобів масової інформації в галузі інклюзивної освіти.

Перспективи подальшого розвитку інклюзивної освіти включають дослідження готовності майбутніх педагогів ЗОШ до навчання в масовій школі дітей з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю.

Список використаних джерел:

1. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами : пошуки та перспективи. URL : http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454> (дата звернення : 01.04.2019).
2. Колупаєва А., Таранченко О. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія. Київ :ТОВ „АТОПОЛ”, 2016. 152 с.
3. Конвенція ООН про права людей з інвалідністю. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення : 01.04.2019).
4. Конвенція про права дитини. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення : 01.04.2019).
5. Саламанкская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями : доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994 г. Киев, 2000.
6. Loreman T., Deppeler J., and D. Harvey. Inclusive Education : Supporting Diversity in the Classroom / 2nd ed. Crows Nest, N.S.W. : Allen & Unwin, 2011. 301 p.